

**United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Monori Gáborné Várhegyi Erzsébet

K: Jó napot kívánok.

I: Jó napot.

K: Legyen szíves elmondani a nevét.

I: Monori Gáborné.

K: Lány- bocsánat, a lánykor neve?

I: Várhegyi Erzsébet.

K: Melyik évben született?

I: 1929. november 19.

K: És hol született?

I: Tessék?

K: **Hol** született?

I: Babátpusztán, de keresztöltek Ócsán, mer oda tartozik, ez ilyen tanyavilág-rész. Mer az ilyen honvédségi valami volt, ilyen huszár laktanya, vagy mit tudom, mer apám huszon- 14 éves vót, mikor kishuszárnak odakerült. Ők is nyolcan volt- vannak testvére, ugyan már nem tudom, mennyien vannak. Nyócan vannak és hát az sok vót. És akkor ő ott volt sokáig, úgyhogy azt megnősült tizenkilenc éves korára már én voltam a második. És egy kis szobát kaptak, akkor született a harmadik. Akkor ott azt mondja, mer ismerte az a tábornok, vagy nem t'om ki, ugye gyerekkorátu a apámat, és akkor azt mondja, Gyula, elküldelek a budafoki bor- ő: na, nem t'om, minek-

K: Erzsike néni, megállítom ott egy pillanatra, mert még mielőtt elkezdené mondani a történetet, mindenre kíváncsiak vagyunk, és mindent meg fogunk hallgatni, azelőtt el szeretném azt mondani, hogy ugye jártunk itt néhány héttel ezelőtt és beszélgettünk Erzsike nénivel.

I: Igen.

K: És akkor Erzsike néni elmondott sok mindent, hogy mit látott a második világháború alatt.

I: Igen.

K: Mit látott azzal kapcsolatosan, hogy mi történt a zsidókkal. És mi most azért vagyunk itt, hogy újra erről beszélgezzünk, tehát azokról az emlékekről, amit a múltkor elmondott nekünk Erzsike néni. Úgyhogy most ahogy mondja, igen, tehát elköltöztek ezek szerint Babátpusztáról, Ócsa környékéről-

I: Ócsáról-

K: -hova=hova költöztek?

I: Utána onnan a- apám a- Dabasra, gróf Nemes Jánoshoz.

K: Meddig éltek ott, Dabason?

I: Olyan tíz évet=tíz évet.

K: Hány- ez mit jelent? Melyik évben költöztek el Dabasról?

I: Dabasról elköltöztünk negyven--kettő?--42 ok- ő: 42---

K: 42 az nekem elég-

I: -ápri- áprilisba, mer ugye akkor szoktak így költözni a cselédemberek, na. És-

K: 42-ig Dabason éltek ezek szerint.

I: Igen. Nem végig.

K: Odajárt iskolába Erzsike néni?

I: Igen, oda jártunk, egy pár iskolát lejártunk ott, Dabason, úgyhogy aztán mikor ötödikbe kezdtünk járni, akkor kezdődött nálunk ilyen ő: fiúkat, lányokat ötödik osztálytu' tanították löni, úgy mint-

K: De ez már- ez Dabason volt még? Ez még Dabason volt?

I: Dabason.

K: Hadd kérdezzem meg előtte Erzsike néni, hogy=hogy--hogy Dabason emlékszik-e arra, hogy éltek-e zsidók?

I: Nem tudom.

K: Voltak-e esetleg zsidó osztálytársai?

I: Nem, kis parasztlányok voltak csak, nem.

K: Szóval akkor elkezdtek löni tanítani=elkezdtek löni tanítani Erzsike nénit, ez hogy volt?

I: Igen. Jártunk má' oda ketten a nővéremmel ((*köhint*)), aztán akkor apám gondolkozott-

K: -mi volt ez? Mi volt ez? Bocsánat, hova jártak?

I: Ilyen levetének tanítottak bennünket. És akkor aszongya apám, hogy helyet cserélünk, hogy nektek közelebb legyen az iskola. Hát a szőlő oda (dűt) a falu végire, nem jártunk egy fél kilomé- egy kilométert iskolába, ahova átmentünk Vácrátótra, a gróf Zichy Domonkos az ilyen /zsidó/ ((*suttog*)) Zichy Domonkos, igen, azt hiszem az. Mer az még a botanikus kert, az a nagy arborétum is, ott ötven holdon fekszik most már, az is a- annak tovább be lett építve a= a botanikus kerthöz. Abba ilyen kísérleti növények voltak elültetve.

K: Tehát a= a Zichy gróf vácrátóti-

I: -oda-

K: birtokára kerültek.

I: Odakerültünk.

K: És ez a Zichy gróf, ez zsidó volt, azt mondja?

I: Nem.

K: Ki volt zsidó?

I: Nem tudom.

K: Az előbb azt mondta, hogy zsidó volt valaki.

I: Mondom úgy tűnt, de nem=nem zsidó volt, mer ő bent voltak Pesten a- ilyen akadémiai- ez a hm: nem tudom minek fejezzem ki magam. Hogy fejezzem ki?--Ahol a- fejlesztik ezeket a kastély, meg a kerteket, meg minden ilyen nagy területeken fejlesztettek, igen, és úgyhogy mink annak a szőlejibe vótunk, harminc hold szőlő volt, meg a- egy három, vagy négy hold málnás. És annak a végibe ilyen bodzakerítés volt lefelé, mink fönt a dombon laktunk. Tessék kérdezni.

K: Jó. Én még visszamennék egy pillanatra Dabasra, mert engem nagyon érdekel, amit mondott Erzsike néni, hogy levetébe kellett járniuk.

I: Igen.

K: Ez pontosan mi volt, ez a levente?

I: Nem tudom. Köteleztek bennünket, két óra hosszát jártunk mindig, akkor az iskolába kimentünk, kivittek bennünket ilyen szélire vala- faluvégire, ott fák vótak, meg ilyen bábukat tettek le, meg körök voltak benne, azt abba köllött löni. Volt, amikor papírokat tettek rá, hogy=hogy- elég jól ment. *((nevet))* De aztán apám nem hagyott. Azt mondta, helyet cserélünk. Amikor elvitt, elmentünk oda izére, Rátótra, apám úgy haza- visszajárt, azér úgy mit tudom én, furcsa volt, pedig az is tót nép az egyik fele, úgy volt, hogy Sári, Felső-Dabas, Dabas, Alsó-Dabas, Gyón. Ez mind az egész egy=egy nagy falut tett ki, szóval egybe voltak vásárok, minden ott bonyolódott le. Nem tudom aztán, ugye azt apám elvitt onnan, hazament, nem tudom mikor, mennyi időre. Jön vissza, mondja anyunak, hallod anya, aszongya, összeszedték a lányokat, meg a fiúkat, mind elvitték a németek.

K: Onnét Dabasról?

I: Igen.

K: Amit tanultunk már ott.

K: Szóval azért- tehát ezek szerint akkor a leventébe csak löni tanultak, vagy volt más is? Volt más foglalkozás is.

I: Nem=nem.

K: Csak lövészet.

I: Csak lövészet.

K: És mondták azt, hogy miért kell ott löni?

I: Nem, semmit. Na de a lányoknak is köll leventébe járni. Aztán akkor-

K: Szóval akkor átköltöztek Vácrátótra.

I: Azér elgyüttünk onnan, hogy ott már ne maradjunk.

K: Ezek szerint attól félt az édesapja, hogy elvihetik magukat is?

I: Igen.

K: És Vácrátóton, ott is járt még iskolába, vagy ott már nem járt iskolába?

I: Nem.

K: És Vácrátóton éltek-e zsidók?

I: Igen.

K: Kikre emlékszik?

I: Vót- (Krohnékra), egyik család, a másik---egyik azt tudom, hogy textiles vót, a másik meg hentes. És a-

K: De mind a ketten a Krohnék voltak?

I: A Kronékho' jártak a anyámék, vagy anyósomék, mer azok levágta a libát, minden, mer azok vérrel nem dógoztak. Úgyhogy ő volt a sakter. ((nevet)) Úgyhogy sok mindent kapott tőlük, így vitte haza, és ha nem vót pénzük a vasúttu' mikor minden hónapba fizet, adott el, becsületes vót, egy ilyen tömb-füzetet, beleírta, hogy mennyibe kerül, ő magának is volt tömbfüzet, és akkor azt meg, nem tudom már, fölakasztotta, vagy egy fiók volt, ahol tárolta. Úgyhogy egy fillérrel nem csapta be az em- a szegény embert.

K: Ezek voltak a Krohnék.

I: Igen. A másikat nem t'om, hogy hitták.

K: Ők mivel foglalkoztak, a másik család?

I: Hentesek voltak.

K: A Krohnék. Vagy a másik.

I: A másik. De nem ők vágták, vágóhídról levágták a jószágot, oszt úgy hozták oda má nekik rendesen.

K: Bocsanat, akkor Krohnék mivel foglalkoztak?

I: Ilyen gyolccsal, hát ruha, méterárukkal-

K: -méteráru-

I: -meg élelemmel.

K: Tehát élelmiszert is árultak.

I: Liszt, cukor=liszt, cukor, kávé, ilyeneket.

K: Ezt mind egy boltba árulták.

I: Hát persze, nem volt olyan, hogy- igen, ecet, petróleum, akármi.

K: Volt családja Krohnéknak?

I: Volt két lánya neki, Éva, másik má' nem jut eszembe, nagyon szép kislányok vótak. És ott a Krohnék mellett a harmadik házba, Horváth Misi, szép derék ember vót, hát ő katona volt. És akkor, mikor ((köhint)) mikor odakerültek, hogy egy éccaka elve- eltűntek a faluból, senki nem látott-

K: -kik?

I: A Krohnék is, meg a másik is. Egy=egy éccaka elvitték. Hogy hova vitték, ki vitte, a jóisten tudja. Hát mindenki kereste, meg sírtak is, meg hát sajnálták, mer vót hova menni, ugye nem volt akkor a- és akkor--valami gázkamrába, vagy hova hozták föl, nem t'om, Pestre, vagy környékire, vagy hova, nem tudom most, csak odakerült az Éva. Szüleivel. És a Misi meg ott volt katona- tiszt=tisztbe vót, és ő bejárt minden, aztán ők kiszemelték egymást, megbeszélték, egyszer a katonatiszt kilopta onnan az Évát. Nem is gyűttek rá. Ott nem tudom hol bújtatta, Gödön, vagy hol, nem tudom, merre vitt el, hogy ne legyen köze, mer valami,

mer szomszédok is voltak, második szomszéd. És akkor mikor ki=kikerültek, az öregek nem. Az Éva kikerült onnan, utána megesküdték, volt két gyerekük még.

K: Visszajöttek Vácrátótra?

I: Nem. Ott=ott Gödön, ott vettek házat

K: Találkozott aztán a háború után velük?

I: Éva volt még otthon körülnézni, de már más lakta a lakást, minden. És akkor nézte azt, ahol elásták a ő: valami vályú, vagy mi volt ott, ól, vagy mi, elásták a kis- amit nem tudtak, mert csak annyit lehetett vinni, hogy amit.

K: Tehát akkor nem látta Erzsike néni, amikor elvitték őket?

I: Nem.

K: Azt nem látta.

I: Nem, azt senki nem látta. Éjjel.

K: És akkor erről a történetről, hogy a Horváth Mihály, Horváth Mihály? Horváth Misi, ugye azt mondta?

I: Misi.

K: Horváth Misi segített megszökni Évának, erről csak- ezt mondták, vagy hol hallotta?

I: Hát egy összekerültek, aztán má' elgyüttek-

K: De ki mondta el ezt a történetet Erzsike néninek?

I: Ezt nem mondták el.

K: De később honnét tudta meg?

I: Én odajártam nekik is takarítani, meg ásni, kertbe, meg sok ruhát kaptam tőlük.

K: Az Évához, meg a Misihez?

I: A két lányru' ami lemaradt, szép ruhákat, mindent nekem. Misit azt nem nagyon ismertem, az olyan idősebb férfi volt.

K: De ez még a háború előtt volt, vagy- tehát nem egészen értem, hogy a- elvitték ugye a Krohnékat.

I: Igen.

K: Mikor járt takarítani?

I: Hozzájuk?

K: Kihez járt takarítani Erzsike néni?

I: A Krohnékho'.

K: Mielőtt még elvitték volna.

I: Mielőtt elvitték. Azér' mondom nap- pillanatok- eltűnt a szemünk előtt. És akkor még-

K: Mennyi ideig járt hozzájuk takarítani?

I: Hát úgy jobban keretet ásni, mikor köllött ültetni, akkor má' ők is csinálták lassan.

K: Ez mikor volt?

I: Olyan két-három évet úgy elmentem ásogatni nekik.

K: Tehát mielőtt még elvitték volna, míg ott voltak Vácrátóton, föl járt- vagy el járt hozzájuk Erzsike néni.

I: Igen=igen. Aranyosak voltak, mondom.

K: Fizetségért gondolom, alkalmanként=alkalmazták Erzsike nénit, fizetségért.

I: Szerettek is nagyon.

K: És beszélgetett velük, Krohnékkal?

I: Hogyne=hogyne. Süttött süteményt is, engem is jóllakatott. *((nevet))* Anyósom járt oda, de még akkor nekem nem volt anyósom. Igen.

K: És mondtak valamit a Krohnék, hogy=hogy történni fog velük valami, vagy el fogják őket vinni?

I: Ők se talán nem is tudták, vagy csak nem beszéltek róla.

K: Arra emlékszik, hogy kellett nekik sárga csillagot viselniük, Krohnéknak?

I: *((sóhajt))* Nem volt nekik=nem. Nem volt nekik.

K: És akkor ezek szerint hogy mentek el, vagy hogy vitték el? Mondta, hogy egyik napról a másikra-

I: -igen-

K: -tehát nem tudott senki semmit, hogy-

I: Semmit=semmit. Hát lehet, hogy viselték, mikor mentek valahova, de munkába, egyik köpeny másakra, ugye, lehet, hogy viselték, de nem láttam úgy. Igen.

K: Szóval elvitték őket és akkor ezek szerint az Éva megszabadult. És az, hogy az Éva=Évának sikerült megszöknie, ezt mikor tudta meg Erzsike néni?

I: Hát eztet jóval később, talán vót egy év is, mire addig eljutott, de rettegtek a Misának az anyjáék is, hogy nehogy velük is legyen valami. De hát már akkor túlvolt minden. Akko' gyereknek lett volna baja, hogyha megtudják.

K: És akkor visszajött az Éva, azt látta Erzsike néni, amikor visszajött az Éva?

I: Hogyne, találkoztam is vele, épp akkor gyűttek haza, ott volt ő, ment a szomszédokho', ide-oda, akik jóba vótak vele. De-

K: Mit=mit mondott az Éva?

I: Aszongya nem is lehet róla mesélni, azt a gázkamrát. Én itt elől voltam, innen de már arra bent csak a nyöszörgéseket hallott. De azt akkor sikerült kilopni őtet, azt a többi nem tudták. Igen.

K: És miért jött vissza az Éva?

I: Tessék?

K: Miért jött vissza az Éva? Erzsike néni, amikor elvitték a Krohnékat, mi lett a házukkal, meg az ingóságaikkal, javaikkal?

I: Ottmaradt minden. Nem t'om osztán később az Éva nem-e kereste, mer vót ott, és akkor a Misi hozott át egy ásót, mer ott szerszám, semmi nem maradt anná' a háznál. Aztán aszongya, itt=itt- itt ásd ki. Kiásta, de nem volt ott aszongya, itt volt egy ládába benne a- a: az ezüst, meg mit t'om, milyen értékesebb dógokat, amit tudtunk, aszongya, bedobáltunk oda, ládába beástuk, de hát-

K: Már nem volt ott ezek szerint.

I: Semmi- á!

K: Láttá, amikor az Éva kiásta azt a?

I: Akko mentem oda én is, mondom, Évikém, összeöleleztünk. Mondom, nagyon üres a ház. ((sír)) Nem baj, Erzsike, vett- vettünk izé- Gödön, ott lakunk. Aztán férjhö' is ment, összeesk-összekekerültek, két gyerekem van, fiúk, aszongya, örült legalább. Valaki fő- vigasztalja.

K: Krohénk háza kié lett aztán ott, Vácrátóton? Kié lett, ki kapta meg?

I: Nem t'om, kinek adták el. Nem. Ők-e adták, vagy hogy, falubeli vette meg.

K: Megvette, vagy csak beköltözött?

I: Azt nem tudom. Nem, mer még mai nap is benne van, akkor nem költözhet, hogyha elkérné a lán tüle, hogy akkor menjen ki, mer én nem adtam el, vagy valami, gondolom.

K: Mikor költözött- mikor került- ez a falubeli mikor költözött be ebbe a házba? Rögtön azután, hogy elmentek a Krohnék?

I: Nem=nem. Úgy állt üresen.

K: És ami benne volt, bútorok, holmik, azok ki-?

I: Széthordták.

K: Kik?

I: Közeliek.

K: Láta Ersike néni?

I: Nem, csak mondták, hogy széthordtak ott mindent, aszongya. Aztán a- nem t'om má minek hívták azelőtt---tanács- tanács azt leállított mindent, hogy nem szabad senkinek belemenni, ki vót írva egy pap- izé, azt akko' má' tudták, hogy itthon van a lány. És akkor biztos ő adhatta el, mer nem olyanok vették meg, ilyen gazdagabb emberek.

K: Tehát a falubeliek hordták szét a benti ingóságokat.

I: Persze.

K: Látott később olyat, ami a Krohnéké volt, a faluban?

I: Nem, nem jártam én úgy a házakho' nagyon.

K: Hogy a bútorok ide kerültek, vagy oda kerültek, ezt látta?

I: Azt nem, de az a szokás mindenhol. Aki megy el, akkor má' mindent hurcolnak. Sajnos.

K: Látott-

I: -mondom Évikém nem nőttél meg nagyon ((*nevet*)), nem nagy, de olyan kis filigrán volt, olyan aranyos. Mindig ilyen pufis ruhákba járt, olyan csinosak voltak.

K: Másik családból jöttek vissza?

I: Nem.

K: Az a ház kié lett?

I: Azt má- azt szétszedték.

K: Kik szedték szét?

I: Hát valaki épített a helyire nem tudom, hogy kinek adták oda, vagy mit- onnan nem gyűtt semmi vissza.

K: És azoknak a holmijait, a másik család holmijait, azt is szétvitték?

I: Hát biztos.

K: Nem látta Ersike néni.

I: Nem- nem láttam, csak azt mondom, amit láttam, mer ezeket nem.

K: Mi történt aztán Vácrátóton, hogy elvitték a zsidókat, elvitték azt a két zsidó családot? Mi volt aztán a- látott-e még valamit a zsidókkal kapcsolatosan?

I: Igen, aztán ((*köhint*)) annyit tudok, hogy még a negyven- visszamehetünk?

K: Persze!

I: Negyven-----ott voltak ezek a munkaszolgálatos katonák, ilyen karpaszományos- nem tudom, most őrzető, vagy zászlós volt, azok hozzánk gyűtt, aszongya, hogy bejön oda hozzánk. Aszongya nem tudnának kiadni egy kis kamrát, elgyűnne a felségem Pestről, meg a két gyerekem. Hát, ismertük az öreget, mer mindig járkál, kijött arra, a szőlőbe is, minden, Marci bácsinak hitták-

K: Zsidó volt?

I: Nem. Felesége.

K: Felesége volt zsidó.

I: Meg a két gyerek, már ugye közös. Aztán nem tudtuk.

K: Ezt- Marci bácsi ő ki volt?

I: Az a karpaszományos, ilyen katonák voltak ott magyarok- az izé- Rátóton, házakhoz vótak berakva, de németek is vótak. És akkor még a németek föl jártak oda a szőlőbe, ahol laktunk, mer ilyen nagy parcellák vannak, és akkor autókat vezették, tanultak vezetni, ezt a dzsip-kocsikat, körbe. Anyám mindég féltett tőlük, aszongya ne nagyon mutatkozzatok, még akkor is, aszongya. Azt akkor azok ott verseny- izéltek, hordtak valahonnan egy nagy nyulat. Azok nem hordtak úgy még egy két tyúkot, amit megettek, azt azok nem ma- oroszok azok vitték a borjút tehénnel együtt. *((nevet))* Azt akkor aszongya, hogy hol vannak az asszonyok.

K: Ezt ki mondta, bocsánat, Marci bácsi?

I: Nem, nem a Marci bácsi.

K: Elkezdte mondani-

I: Marci bácsiék- az asszony nálunk lakott a két gyerekkel, a szőlőbe. Az öreg meg bent a faluba volt a többi katonákkal. És akkor-

K: Miért kérte meg Marci bácsi- tehát a Marci bácsinak a felesége és a gyereke- szóval a felesége zsidó volt.

I: Igen. És akkor mikor-

K: -Marci bácsi miért kérte meg-

I: -azt akarom mondani még, bocsánat. Ott vezették a izéket, az autókat, még akkor nem nagyon mentek úgy le a bunkerba anyámék, hát nem féltek úgy tőlük, és akkor aszongya a német, jud, jud. Aszongya anyám, nem, nem. Hát orr. Hát enyim is olyan, aszongya. *((nevet))* Enyém is olyan. Nem vagyok zsidó. Aztán akkor-

K: Miért=miért mondta azt, hogy jud, jud, a német?

I: Hogy zsidó=zsidó? Marci bácsi feleségire, mer az orráról úgy egy kicsit lehetett látni, hogy- na mind- meg nagyon kifestette körmeit, meg a száját.

K: A Marci bácsi feleségét látta a német katona?

I: Igen, ott fönt voltak- föl köll- föl köllött azt újból menni nekik főzni, mer a nyulat legy-levágták, meg a két csirkét, vagy tyúk volt, nem tudom. Én mindig ott jártam köztük mind egy gyerek, vékon voltam, mer még fiatal vótam ((nevet)), nem nőtt rajtam semmi magasság, hogy egy pulóver, akármi elment rajtam. Aztán ((köhint)) aszongya, nem=nem, megfőzték, ettek, minden, és hát az egyik- nem, ezek elmentek aztán-

K: Tehát akkor Erzsike néniék a Marci bácsinak a zsidó feleségét bújtatták.

I: Bújtattuk, a gyerekekkel, a két gyerekekkel.

K: De nem-

I: Mi nem tudtunk úgy róla, de sejtettük.

K: De nem búj- bujkáltak végül is, mert elő tudtak jönni, csak az édesanyja letagadta, hogy ők zsidók voltak, ha jól értettem.

I: Igen=igen. Na aztán bedagasztotta anyám, süttött hat ilyen kenyeret. Ezek csak vezetik a kocsikat jobbra. Meg-megálltak, igazgatták, kocsit- szimatolt, ugye kemence volt, szabad kemence. Hát mit ad isten, megyek föl, mondom, egy órája ott vannak, megnézem, akkor kijjebb engedem, hogy ne égjen meg, van az a szellőző. És akkor a: hm: megyek föl, nincsen kenyér. Ki van dobva az ajtaja, mind- megyek le sírva a pin- bunkerba, mondom, anyu, nincs kenyér, nincsen, elvitték a németek. Mer láttam, hogy az utolsó ment ki az ajt- kapu végén, a szélénél két oszlop volt, valamikor kapu volt, de nem volt aztán kapu. Mondom a kapunál láttam a dzsip-kocsit, hogy mentek. Hát, mit csináljunk. Majd beosszuk, ahogy van, vagy sütünk, vagy valami lángost, vagy valamit a sütőbe, vagy- hát aztán-

K: Marci bácsinak a feleségét hogy hívták? Emlékszik még rá?

I: Nem tudom.

K: Meg a gyerekeket.

I: Gyerekek az egyik Marci vót, a másik meg V--Vilmának hítták a feleségit neki, Vilma. Bejött, mer ez meg Vince vót, a gyerek. Mondom, most-

K: Marci volt, és Vince, a két gyerek, és Vilma volt az anyukájuk.

I: Meg az öreg Marci bácsi.

K: Az öreg Marci bácsi. És akkor a- a: meddig voltak ott, a Vilma a két gyerekekkel?

I: Nálunk?-----Mikor már vége volt mindennek.

K: Amikor már elmentek a németek-

I: -igen-

K: -addig ottmaradtak. Tehát ez akkor több hónap volt-

I: -és akkor elmentek a németek, fölmentek Csomádra, a hegytetőre.

K: Erzsike néni, akkor több hónapig ott voltak ezek szerint?

I: Hogyne, év=év is volt, majdnem egy év. És akkor fölmentek ezek a három német tartotta három hó- hétig a frontot, a csomádi hegytetőre, és innen meg a mogyoródi hegytető van, és

egy ilyen széles bevágás, aztán má' víkendtelkek, minden, szélesebben elkenődött az a hegyoldal, de ott fönt volt, úgyhogy azok annyira győzték őket, hárman, azok meg gyűttek le tankokkal. Közbe így el volt vágva a mogyoródi hegy széle, mer ugye még a vasút is ment, minden, és akkor- de az beljebb volt. Elhordták a földet ilyen malterba, építkezésbe. És akkor a tankok ahogy meg voltak rakodva, egymásra rá, csak úgy málltak ott széjjel. Mikor mentünk arra ott vonattal, még akkor is szagos volt. Hát eltakarították, de azért freccsent az mindenféle darab- egymást taposták le a tankok, ahogy zuhantak le onnan föntre', nagy magas hegy volt. Megvan még most is, csak most már ilyen el van így-

K: Ezek milyen tankok voltak, bocsánat, milyen tankok voltak ezek?

I: Orosz=oroszok.

K: Orosz tankok.

I: Ezek az a három német tank, utána aztán megindultak a németek---nem, még nem.

K: Erzsike néni, a- Erzsike néniék kaptak pénzt a Marci bácsitól, hogy ott lakott a-

I: Mink adtunk neki enni is, minden, ott főztünk, minden, de egy krumplit se nem segített szedni az asszony, gyerekek se, gyerek volt egyik 15, a másik 14.

K: Nem segítettek semmi?

I: Semmit. Azt mikor vége volt mindennek már, akkor ástuk ki a gödörbű' a krumplit, ilyen nagy hordóba volt beöntve, meg búza, akkor odaállt a Marci bácsi felesége, na pedig most már feles minden. Mondom a-

K: Ez mit jelent, hogy feles minden?

I: Hát amit el- elta- eltettünk télire. Mondom, hát- mondom neki-

K: Az mi, az, hogy feles, hogy felezzük-

I: Vilma néni, hogy lehetne feles, hát ingyen adtunk enni, azt ettek, amit mink, azt vágott kenyérbű, mindenbű. Ennyit el nem fogadtunk, semmit, és vóna képe, mondom, még feleznünk. Hát megmondtam neki őszintén. Aszongya-

K: De az kié volt, az a Vilma néniéke volt az a krumpli, meg az a-

I: Ők csak odagyűttek Pestrű' lakni. Mienké, hát mink dógoztunk. És akkor mondja anyám neki, nézze, Vilma néni, itt adok tíz kiló krumplit, adok egy két kiló zsírt, maga ennyit nem tett értem, de én adok magának. Aszongya evvel el lehet kezdeni, aztán majd-

K: Honnét tudták Vilma néniről, hogy zsidó?

I: Mit?

K: Honnét tudták Vilma=Vilma néniről, hogy zsidó? Ez hogy derült ki?

I: Németektü, hogy zsidó=zsidó, jud=jud. A jud az azt jelenti, hogy zsidó.

K: Én értem, de az azt jelenti, hogy zsidókat kerestek a németek, nem?

I: Persze, le akarták lőni, azt nem=nem=nem=nem jud. Hát én is jud, hát nekem is van orrom. Vagy a másiké is.

K: de-

I: Aztán akkor meghiggadtak, jóllaktak, aztán elmentek.

K: De amikor a Marci bácsi odahozta a feleségét, akkor mondta, hogy a felesége zsidó?

I: Nem.

K: Akkor nem is biztos, hogy zsidó volt a Vilma néni. Biztos, hogy az volt?

I: De az-

K: Miből gondolja, Erzsike néni?

I: Arrul gondolom, mer a Marci bácsi ott, ahol vót, oda is vihette- oda maga mellé, abba a szobába is, de nem, hanem ide ki, ahol nem lássák annyira. Ő nem vitte oda, hanem csak ide egyenest hozta Pestrü'.

K: Hallotta, hogy a szülei beszélnek arról, hogy a Vilma néniék zsidók?

I: Kik?

K: Hallotta Erzsike néni, hogy az Erzsike néni szülei arról besz-

I: -arrul tudtam meg, mikor én kint vótam bunker, ilyen nekünk ilyen be ilyen ő: még nem vót terméskő, hanem csak ilyen összeizélt agyagbu vót az a hegytető. Mink oda bevéstünk ilyen kis utat belül, meg a szélesen, két zsák- szalmazsák ráfért. Egyiken ők voltak, mink meg a másikon, meg ilyen vakablakot vágtunk bele, ahol a gyertyákat lehetett beletenni. És onnan megtudtam azt, mondom, zúgnak a repülők, jobbra-balra. Jövök le a háztól, mondom olyan szürke december, de még van előtte is más, a háztu', mondom, mind a nyulak olyan sapka van rajtuk, meg ilyen szürke kabát, a szőlő- a szőlősorokon jönnek. Szaladtam lefelé, mondom, Marci bácsi meg mindjárt elszakított egy lepedőt, azt kiállt oda. Lepedővel integetett. Mondom ne híjja ide őket, az oroszokat, hát itt tönkretesznek bennünket. Akkor gyűttek gyalog is, szanaszét mindenhol, azt bejött oda három. Nem is látszódott a bunker, mer elébe vót rakva a kupac, csak innen mentünk be, meg onnan. És akkor, mikor vittek be, aszongya ne beszéljek bele, már akkor nagy vót. Mondom, mér. Mer én dógom, majd én elküldöm őket, így mondja nekem, mind gyerekeknek, hogy-

K: Ezt ki mondta?

I: Marci bácsi. Egyből németül beszélt velük=oroszul beszélt velük, tisztán, mintha onnan pottyant volna. Azér tudom, aztán-

K: Oroszul beszélt az orosz katonákkal.

I: Igen-

K: És abból- ebből=ebből mire következtetett Erzsike néni?

I: Arról következtettem, hogy igen, azért hozta oda a feleségit, meg a gyerekeket, hogy nehogy a németek kinyírják. És akkor mondom, ott integetett nekik jobbra-balra. Hát innen egyszer csak gyűnnek, hallom, hogy cuppog az a sár-agyag, mer ilyen dülőút vót, és akkor megállnak ott a- hú, elkezdett mindjárt velük beszélni, lobogót így leszúrta az agyagba, azt oda lement az útho' négy méterre, öt méterre, aztán akkor mindjá' otthun vót már. Aztán fölküldte az asszonyokat, küldje föl, mer vannak borjúk, mindenek má' ott a háznál. Anyám fölment, meg ő, de kifestve mindjárt húzta száján a ceruzát. Hát mondom, háború van, hát Vilma néni, ne csinálja eztet. Mondom ezek éhes emberek. Aztán fölmentek, azt egyik úgy fölhevül egyik orosz, hogy agyonlőtte a másik- a tiszt a másik- azt a honvédot- orosz tiszt- a katonát.

K: Ezt nem értem, miért lőtte agyon?

I: Köllött volna a Vilma néni neki, bele vót izéve, szakadt a víz róla, minden. Na, ezér.

K: Meg akarta erőszakolni Vilma nénit?

I: Tessék?

K: Meg akarta erőszakolni Vilma nénit?

I: Hát az- én úgy láttam, hogy valamit akar, mer ez már a földön hempergett, annyira beteg volt-

K: -ki?

I: Na aztán akkor agyonlőtte őtet. Annyira behevült az a katona. Agyonlőtte.

K: Hogy hívták-

I: jusz-

K: -hogya-

I: -tessék?

K: -hogya hívták Marci bácsit, emlékszik még a teljes nevére?

I: ----Jaj, pedig-----milyen Marci bácsi vót-

K: Valamilyen Márton volt, ugye?

I: Tessék?

K: Valamilyen Márton volt.

I: ---Engelhart-

K: Engelhart Márton.

I: Engelhart.

K: És akkor utána elmentek a Marci bácsiék a Vilma nénivel elmentek a-

I: Elmentek

K: -az Erzsike nénitől. Azt se mondták, isten velük. Hát má' mink ott maradtunk öt- hat gyerekekkel. Ugye egy halt meg. Tennünk köllött, amit mi kapáltunk, minden, mi kislányok forogtunk ott, mint a tojódarázs, hát azért mindent nem lehetett odaadni.

K: Látott-e még zsidókat abban az időben Erzsike néni?

I: Igen. Jaj, az mikor Csomádra negyven--három---azt hiszem '43 tavasza vót, Csomádról hoztak vagy három-négy vagonnal zsidót. És oda a- erdészeti házhoz. Nagy erdő vót,

erdészlakás, és akkor ott egy nagy istálló vót, valamikor ezeket a szürke marhákat tartotta az intéző, ez a Zichy Domonkos, és akkor azokat kiürítették onnan, és odahozták ezt a zsidókat. Sá- izé istálló volt egy része, de ilyen nyitottas volt, és akkor hatalmas karámja, azt beszórták szalmával, meg amit tudtak ponyvát húzni rája, oda tették ezt a zsidókat.

K: Erzsike néni, látta ezt, amikor megérkeztek oda a zsidók, vagy csak?

I: Nem, később láttam, mentem én át a keresztanyámhoz, mer az erdészné Jancsik Józsefné, az ő: azok Békésrü' származtak valamikor, de ott Babátpusztán egy helyen voltak az apámék, mink voltunk a keresztgyerekeik nekik, igen, és akkor odajöttek ők is lakni.

K: Hova?

I: Abba az erdészetbe, mer ő erdész volt, rendes, a Jancsikék, keresztapám.

K: Ez a Csomád, ez közel van Vácrátóhoz?

I: Hallja, mindegyik olyan négy-öt kilométerre vannak- van a Rátót, ahho' az erdőhöz, akkor Sződ, Szödliget, egész Gödög fölnyúlik, de az má' olyan ingoványos, ilyen iszapos, olyan bokros, fás vót és akkor ott kezdődött erre Csomád rész, úgy az a nagy erdő közepén volt, de jó kinyúlt arra Gödnek, igen. Mikor aztán-

K: Erzsike néni, arra tetszik-e emlékezni, hogy a Krohnékat Vácrátótól mikor vitték el? Mikor tűntek el a Krohnék, melyik évben?

I: Hát:----aszongya, hogy--mi jöttünk '42-be--olyan 44 tavasza körül valahogy.

K: Na most a Csomádra ezt- ezeket a zsidókat a vagonokkal-

I: Na igen, azok ott-

K: -azokat akkor hozták, amikor a Krohnékat már elvitték, vagy még azelőtt?

I: Előtt.

K: Előtte?

I: Persze. Olyan- majdnem egy időszakba, de-

K: Szóval akkor ez is inkább akkor melyik évben lehetett?

I: És akkor-

K: Melyik évben lehetett, amikor hozták ezeket a zsidókat oda Csomádra?

I: Odahozták, ott vagon megállt, kirak-

K: -melyik évben, mikor volt ez, Erzsike néni? Mikor=mikor lehetett, ha egy időben lehetett a Krohnék- ugye azt mondta, hogy a Krohnékat '44 tavaszán vitték el-

I: -igen-

K: - akkor ez is-

I: -ezeket=ezeneket meg 43- ott- úgy korán ta- nem egész korán tavasszal hozták oda a zsidókat.

K: De azt mondta az előbb, hogy akkor hozhatták oda Csomádra, amikor a Krohnék- Krohnékat elvitték.

I: Nem. A:

K: -korábban-

I: -ezeket előbb hozták ide, még őket elvitték. Ők csak hirtelen aztán eltűnt- mikor nagyobb hang ütötte meg mindenkinek a fülét, mer a keresztanyámékho' átjártam, mer vittem háti kosárba enni-

K: Erzsike néni, ezt szeretném tisztázni, hogy pontosan ez mikor- mikor érkezhettek oda ezek=ezen a zsidók? Ha=ha azt mondja, hogy '44 tavaszán vitték el a Krohnékat, és az előbb azt mondta-

I: -az utolsó fordulójuk lehetett nekik, mer már akkor jajveszéköltek-

K: De most Erzsike néni, a: a Krohnékat 44-be vitték el, ugye azt mondta.

I: Tavasszal.

K: Igen. A Krohnék még ott voltak, amikor Csomádra odahozták a zsidókat, vagy akkor már nem voltak ott?

I: De akkor még ott voltak, igen. És akkor jártunk mink sűrűn egymásho' má anyámék, meg mink, gyerekek, és akkor aszonta, ne gyertek kor- sűrűn, mer aszongya már sok nyilas, meg csendőrök vannak, mer aszongya három, vagy négy vagonnal hoztak ide zsidókat.

K: Ezt ki mondta?

I: Keresztanyámék. És aztán én magam is láttam, meggyőződtem rajtuk, hogy ott vannak, de nem=nem vittem én magammal akkor semmit se, csak úgy elmentem. Ugye látták, hogy csendőrök megnéztek, olyan 18-19-17 éves taknyos gyerekek voltak. Ezek voltak a nyilasok. Akiket lehetett fo- befogni.

K: Egy- még egyszer, ne haragudjon Erzsike néni, hadd menjek erre vissza, hogy ez egészen biztos, hogy '43-ban volt, nem lehet, hogy ez 44-ben volt inkább?

I: Akkor hozták oda a- erdőbe a zsidókat. Azok még ott vótak negyven--negyvenhárom olyan vé- inkább közepe-vége felé gyűttek oda a zsidók. Mer '44-be már akkor oroszok gyűttek negyven- 44 hatodikán hozzánk.

K: '44 vé- mi- az előbb azt mondta, hogy 44 végén- mikor jöttek?

I: December-

K: Decemberben jöttek az oroszok.

I: Igen.

K: Ez nyilván azelőtt történt.

I: Előtte.

K: De az lehet, hogy ugyanabban az évben, tehát '44-ben?

I: Hát: ő: lehet, hogy a elején, a legelejin lehetett, igen. Vagy pedig a- emennek a végén, most itten nem tudom annyira száz százalékgig.

K: Jó. Szóval a keresztmamája azt mondta, hogy ne nagyon menjenek arrafelé, merthogy vannak csendőrök, meg nyilasok.

I: Igen.

K: És hogy maga is látott nyilasokat?

I: Láttam tollas- ilyen-

K: -csendőröket-

I: -csendőröket is, elég sűrűn voltak, meg nyilasok. Nyilas még több volt, mind a csendőr.

K: Hány=hány nyilast és hány csendőrt látott?

I: Hát azt nem tudnám megmondani, sokan vótak. Vótak olyan ötven-hatvan darab egyik-egyik csoportba.

K: És hány zsi- és látott zsidókat is?

I: Hogyne, persze.

K: Hány zsidó=hány zsidó volt?

I: Mondom, hogy olyan három-négyszáz, vagonnal kihozták, mindet nem láthattam, de lát- itt is volt, ott is volt, ott is úgy figyeltek szegények, aztán a-

K: És ezek férfiak voltak, vagy nők, vagy vegyesen?

I: Csak férfiak=csak férfiak=férfiak vol- fiatalok is, öregek is, szakállasok is, mind ott járkáltak szegények, aztán.

K: Mit csinál- hogy- tehát ott voltak ebben a kertész- vadászházban, ugye azt mondta.

I: Ott, ugye ott voltak beizélve, még ha szabadon is mehettek, mindenhol a nyomukba voltak nekik. És a-

K: Ez egy körbekerített terület volt?

I: Nem. Nem volt, ház is szabadon volt, meg a: az a nagy istálló is, de karámok voltak, tetszik tudni. Karámokkal voltak bekerítve.

K: Szóval ezek a nyilasok, meg csendőrök őrizték ezeket a zsidókat.

I: Igen.

K: Honnét tudja Erzsike néni, hogy ezek zsidók voltak, ezek az emberek, akik ott voltak?

I: *((köszörüli a torkát))* Keresztanyám mondta, hogy ezek zsidók, ide hozták ki őket, és egy jó idő múlva-

K: Volt rajtuk valami- hogy voltak öltözve? Volt rajtuk valami jelzés, ezeken a=ezek az embereken?

I: Volt, amelyiken- nem mindegyiken volt, de voltak rajtuk jelzések.

K: Milyen jelzés volt?

I: Ilyen aransárga- ilyen hatos=hatos- hat- oroszé öt, hat=hat- hatos csillag--igen, volt nekik. És ők má' azér is hordták jobban, hogy má' így is megrakták a tüzet azok a szemetek rájuk akko' ők abba születtek. Na azt akarom-

K: Nem értem, milyen tüzről tetszik beszélni?

I: Tessék?

K: Ezt nem értem, Erzsike néni, hogy milyen tüzről tetszik beszélni? Erzsike néni, hogy milyen tüzet raktak meg?

I: Mondom, hogy őrölük- őket idehozták, minden- némelyik még azér is föltette, hogy egye a fene őket, mer hogy ők azok, nem szégyellik magukat.

K: Erzsike néni, tessék vigyázni evvel a mikrofonnal. Ez azért van ott, hogy-

I: Ja, bocsánat-

K: -nem szabad hozzányúlni. Jó. Szóval ki volt tűzve a- némelyikre a-

I: -igen=igen-

K: -sárga csillag, ezt látta Erzsike néni. Hogy voltak öltözve ezek az emberek? Hogy néztek ki?

I: Minden- mindenki saját ruhájába vót, bőröndök voltak, volt, amelyik cipelte mindég valamerre ment leülni, nem merte úgy hagyni, és akkor ő: egy nyolcszáz mé- méterre-

K: De milyen- elhanyagoltak voltak, vagy=vagy jól- jó állapotban levők voltak?

I: Hát azt nem tudom-

K: -frissen borotválkoztak, vagy szakállasak-

I: -hát ott nem nagyon tudtak hol. Napná-

K: Hogy néztek ki, kicsit esetleg le tudja őket írni, hogy mennyire=mennyire voltak megviselve, jól- jól tápláltak, vagy inkább soványak?

I: Hát nem voltak kövények=kövérek, amit ettek szegények. Azt szegény keresztanyám is néha oda betett oda- aszongya, de hiába tette meg, három beszaladt, mind megette, nem jutott a többinek. Ilyen kis kamrába.

K: Szóval mennyire tudta megfigyelni Erzsike néni megfigyelni, hogy hogy néznek ki ezek az emberek, ezek a zsidók?

I: Hát: csak úgy néztem, mind embereket, mer egyik ilyen hajjal vót, a másik olyan hajjal vót, nem tudom, ki hogy hordta mindég.

K: Kabátban voltak?

I: Tessék?

K: Kabátban voltak, ősz volt, hideg volt?

I: Olyan kiskabátba vótak, vót amelyiken nagyobb is vót, mer-

K: Milyen évszak volt ez, Erzsike néni?

I: Hát most=most mondanám, hogy ősz vége, vagy a tavasz eleje. Olyan öltözet, valami vót rajtuk, szegények, hát nem hozhattak mindent el, és akkor eltelt egy idő, akkor kiásattak egy há- egy nyolc-

K: Erzsike néni, a kereszt=keresztmamája milyen közel lakott ehhez a vadászlakhoz, meg istállóhoz?

I: Hát az odatartozott a kastélyhoz. És ott volt még ilyen ló is, mikor istálló, olyan négy csődört fogtak oda is ki, hogy megjárják körül az erdőt az intézőnek a fiai. A gróf mellett még van intéző. Sepsi- Sep-

K: Ez egy kastélynak a melléképületei voltak, ahol=ahol ezeket elszállásolták?

I: Igen, ez is egy ilyen kis kastély volt ott bent, és akkor a távolabb meg egy ilyen harminc méteren má' negyvenre meg vót az a nagy istálló. Onnan odaláttak azér az istállóho'.

K: Tehát a keresztmamájának a házából rá lehetett látni ezekre az épületekre?

I: Hogyne, persze=persze.

K: És lehetett látni, hogy mi történik ott velük és onnét látta a keresztmamája?

I: Hát látta, mikor sorakoztatták, meg szétválasztották.

K: És Erzsike néni is akkor ezek szerint a házból látta, a keresztmamájának a házából látta, hogy mi történik a zsidókkal?

I: Én ott találkoztam velük, vittem enni. Hátamon volt a tízliteres fazék---akkor ilyen nagy krumplis pogácsát--vót egy nagy szedőkanál, mindegyiknek eggyel tettem az- karimátu- az a régi tányér, karimátu ennyivel följebb, jaj, azt se tudták, hogy merre forduljanak, hogy ne lássanak rájuk.

K: Ki főzött, ezt ki főzte? A keresztmamája, vagy a saját édesanyja?

I: Én anyám, az én anyám.

K: És akkor Erzsike néni vitte el nekik oda?

I: Igen.

K: Fazékba?

I: Igen. És szét is osztottam, nem tudom, tíz fillért, vagy mit- mennyit kaptam érte. Némelyik még többet is adott, csak gyűjjek, hozzak. Hát mondom, ne adjon többet, köll az a pénz maguknak is. Aztán énnekem meg ez elég, amit- van itten.

K: Szóval tíz fillérért árulta az ételt?

I: Pogácsát.

K: Pogácsát.

I: Igen.

K: És hányszor ment oda ételt árulni Erzsike néni?

I: Sokszor. Egy héten elmentem kétszer-háromszor.

K: Hány hétig voltak ott?

I: Kik?

K: A zsidók. Hány hétig, milyen hosszú ideig voltak ott?

I: Aztat má' nem tudom, milyen hosszú ideig voltak ott-

K: -de körülbelül-

I: -azt tudom, hogy az tudom-

K: Hónapokig voltak ott?

I: -aztán persze=persze. Talán-

K: Több hónapig ott voltak?

I: Talán egy négy hónapig is lehettek, a két szakba, vagy öt hónapig. Úgyhogy aztán a-
elvitték őket nyolcvan méterre a háztu, kastélytu-

K: Jó. Még mielőtt elvitték őket. Tehát ők ott voltak több hónapig. Mit csináltak ők ott? Mit
kellett nekik csinálni? Dolgoztatták őket?

I: Nem. Nem láttam semmit, nem, kérdeztem is mit csinál- semmit. Pihennek, nézelődnek,
írnak.

K: Beszélgetett velük, hogy honnét jöttek?

I: Nem.

K: Megkérdezte, hogy-

I: Nem lehetett olyan sokat, mer hol innen láttak, azt se tudtam, honnan, melyik fátu' látnak.

K: És akkor ezek szerint az örök nem vették észre, hogy Erzsike néni ételt oszt?

I: Nem arru felérü mentem, másik oldalru. Éppen láttam, cserélték egymást, ő arra ment, még
beszélgetett, addig besurrantam a kuckóba.

K: Mi az a kuckó?

I: Egy ilyen kis kamra. Be volt- be=becsuktam aztán belürü. Mindég bejött az a- meg is ette
ott kettő-három, aztán akkor körülnéztek, kimentek, akkor gyűtt be másik kettő-három.

K: Ez egy valami mellékhelyisége volt ott az udvara?

I: Egybe volt így a- ilyen ő: gabonás mit tudom én, kis tároló volt még.

K: És mindenkitől tíz fillért kapott az élelemért?

I: Hát! ((nevet))-

K: -és voltak-

I: -amit elvittem csak az szegények. Na aztán mondom-

K: -volt aki=volt aki többet is tudott fizetni?

I: Volt, mondom nem jár annyi, tegye csak el, tegye. Annyit mondott még, lehet, hogy nem
költsük el. Aszongya itt nem lehet semmit venni.

K: Azt mondták, hogy mit kapnak ők enni ott, meg hogy hogyan alszanak?

I: Nagyon-nagyon keveset kapnak enni, nagyon, aszongya, ilyen darabka kenyerkét egész nap, nagyon keveset.

K: -és akkor azt-

I: -hát így le voltak azér rongyolódva, nem olyan kövérek vótak. Mer láttam én, hogy volt olyan kövérebb is, de má' nagyon meg vót az is apadva.

K: Hol laktak pontosan? Hol aludtak? Hol aludtak a?

I: Kint és abba az izébe, karámba, mer vót rátéve az esőkő- köpeny, vagy micsoda, ez a kocsikat szokják letakarni, hogy ne ázzon-

K: -ponyva-

I: -ponyva. Azokat fűzték össze, középre karót vertek, azt úgy széthúzták rajta.

K: Ott aludtak. Tehát igazából az nem egy zárt helyiség volt-

I: -nem, nyitott volt alulru-

K: -tehát majdnem a szabad ég alatt-

I: -megszalmázták ilyen bőven, oszt-

K: Milyen idő volt akkoriban, amikor vitte oda az élelmet? Hideg volt?

I: Nem volt olyan meleg, de melegített a batyu.

K: De a- amikor ott aludtak a szabad ég alatt, azoknak mennyire volt hideg, vagy-

I: Eléggé, éjjel mindég hideg van.

K: Fagyott már akkor? Fagyott már?

I: Még nem. Nem, az még ősszel lehetett, olyan vége felé.

K: Esős idő volt?

I: Az volt sokszor=sokszor.

K: Szóval akkor sokszor járt arra. Senkinek a nevét nem emlékszik, hogy elmondta volna, vagy hogy honnét jött?

I: Nem=nem-

K: -vagy mi volt a foglalkozása?

I: Nem, még az=azt szegénykét akit bújtattam egy másik is volt, azt se kérdeztem, hogy hívják.

K: Jó, aztán majd arról később fogunk beszélni. Akkor a: a nyilasokat, meg a csendőröket hallotta beszélgetni, vagy beszélni?

I: Hogyne, káromkodós, kocsisan, jó oda-

K: Miket mondtak?

I: Mit akarsz, meg ezt, meg azt- apád, meg anyád, olyan csúnyán beszéltek, ilyen nyálasszájúak voltak, olyan 17-18? Tudja, akinek odaadják a kezibe, aztán mehetsz a világba, üsd, nem az apád, nem anyád. Olyan.

K: Mind fegyveresek voltak, mindegyiknél volt fegyver?

I: Volt.

K: És Erzsike nénihez beszéltek ezek az örök, látták az Erzsike nénit, vagy soha nem látták?

I: Hát lehet, hogy láttak, csak én nem vettem észre őket.

K: De soha nem szólították meg Erzsike nénit.

I: Nem, hál istennek.

K: És amikor azt mondta, hogy ilyen csúnyán beszéltek, akkor ezt a- kikkel beszéltek csúnyán?

I: Egymásnak, úgy, ha szólt valamit, akkor mi a izét akarsz. Tudja, ilyen drasztikusan. Azt hallottam, hogy úgy kiabáltak egymás- mondom, hát ezek a szegények nem kiabálnak biztos, csak ők. Azt lehetett hallani messzire.

K: És hogy viselkedtek a zsidókkal ezek az örök?

I: Hát, azt nem tudom, azt nem látni, hogy ők mit csinálnak velük azért.

K: De azt nem látta, hogy mondjuk a- hogyan szóltak például, vagy nem hallotta, hogyan szóltak a zsidókhoz ezek az örök? Azt- csak egymással beszéltek durván, nem a=nem a-

I: -összeálltak hárman-négyen, akkor amott megint, úgyhogy mikor el voltak foglalva, akkor bokrok mögött besurrantam. Úgyhogy.

K: Azt látta Erzsike néni, hogy mások is vittek élelmet a zsidóknak?

I: Nem=nem.

K: Csak maga. És ezt- tehát az édesanyja tudta, nyilván ő főzött, ugye? És mit mondott az édesanyja?

I: Tessék?

K: Mit mondott Erzsike néninek az édesanyja- az anyukája, hogy menjél fiam, vigyed el ezt a-

I: -aszongya olyan bátor vagy, hogy bemész az anyukám- hát azt mondom, nem baj az, hogy ki tudta ((*nevet*)) abba a korba, hogy mit is jelent az.

K: És az anyukája mondta, hogy tíz fillért kérje el az élelemért?

I: Hát aszongya, mit gondolsz, kérjél el, hát én kértem csak /annyit/. ((nevet)) De nem is ízélt-szegények? Mondom itt fakérget esznek ott, vagy mit tudom én.

K: Azt látta, hogy fakérget esznek?

I: Azt nem, csak hát ha éhes az ember, mindenre képes. Igen.

K: Tehát nem emlékszik arra, hogy mondtak volna bármit is azzal kapcsolatosan, hogy-hogy=hogy miért vannak ott?

I: Azt nem, csak azt, hogy hozzak nekik, hozzak, mer elpusztulnak éhen.

K: Ezt mondták?

I: Igen.

K: Még mit mondtak magának, Erzsike néni?

I: Hát, nem tudták, hogy ide kerülnek, hogy mi lesz, ezt nem tudják. Majd megtudják.

K: Jó. Akkor most egy picit leállunk Erzsike néni, mert kazettát kell cserélni.

I: Hú!

I: -egy kis fültágító-

K: Akkor kezdjük, Erzsike néni.

I: Jó.

K: Egy kazettát kellett cserélnünk, mert lejárt az előző kazetta és akkor most folytatjuk a beszélgetést. A- ott tartottunk, hogy ugye ott voltak ezen a Zichy-birtokon a- tehát a gazdasági épületekben ott volt elszállásolva-

I: -igen-

K: -három-négyszáz zsidó-

I: Erdészetbe-

K: Erdészetbe-

I: -erdésgazdaság-

K: -erdésgazdaságba 3-400 zsidó, ötven-hatvan csendőr és ötven-hatvan nyilas őrzött. Akik fel voltak fegyverezve, vagy fegyverkezve. Tehát fegyverrel őrizték ezeket a zsidókat. Erzsike néni pedig vitt rendszeresen élelmet és eladta nekik.

Az a kérdésem, hogy mi történt aztán? Tehát ez így ment hetekig=ez így ment hetekig-

I: Igen-

K: -és mi történt aztán velük?

I: Azt aszondta a keresztanyám, most ne gyűjjek, mer nehogy ő: minek vegyenek? Hogy ilyen---hogy szokják azt mondani, hogy ilyen kémkedőnek, hogy nehogy annak vegyenek engemet, hogy=hogy-

K: -kémnek?

I: -kémnek, hogy valamit figyelek, hogy azér megyek oda. Majd ő jön át hozzánk. Azt akkor átjött hozzánk, aszondta most már jöhetek, de utána megint kicsit leállított, de azér mentem hozzájuk. Akkor a most már mondhatom az árkot is?

K: Tessék csak- nyugodtan, persze.

I: És akkor mondta, hogy most ne gyűjjek hozzájuk, mer nagyon beszélgetnek, nagyon a rend-csendőrök, mg a nyilasok is, és akkor kérdezték, hogy kik akarnak hazamenni.

K: Várjon. Akkor ezt- tehát nem=nem ment már többet Erzsike néni? Többet már nem ment Erzsike néni?

I: Nem=nem.

K: Szóval ő nem látta többet a-

I: De még voltam egyszer, vagy kétszer, de má' nem gyűttek enni, és-

K: Már nem vitt élelmet?

I: Úgyhogy- de vittem, csak ugye a pogácsát, azt gyorsan, mondom, tegyéték el, semmit nem izé- levest meg hát aszongya a keresztanyám, úgyse főztünk, ma jóllakunk. Hát ma nincsenek, vagy nem- aszongya, de ha vannak, akkor adok nekik. Jól van, mondom. És akkor, hát úgy vettem már, mintha testvéreimhő' mentem volna. Azt-

K: -szóval-

I: -aszongya-

K: -még ment ezek után, vagy azt mondta a keresztanyja, hogy ne menjenek többet-

I: -majd ő szól, mikor menjünk-

K: és akkor még még azért ment egyszer, vagy kétszer-

I: -igen, kétszer. Mikor szólt, akkor már nem nagyon, mer hallottuk, nagy- hogy mondjam, kiásattak ilyen sáncot.

K: Ezt látta Erzsike néni?

I: A sáncokat láttam üresen. Kiásatták arra nyolcvan méterre a házhoz, azt nem láttam, eztet itt láttam, mer ilyen gyöpös részt meghagytak gyalogútnak, és azt erre megint ki volt ásva. Oda azt vártak egy darabig, pár napokat, vagy egy hetet is, akkor mentem.

K: Mit látott, amikor ment?

I: Hát ott az árkokat kiásva, ilyen mélyen, ilyen nyolcvan centire. És akkor--mikor---mondta keresztanyám, nem menjek most, hát aztán ő hallotta, hogy mi, csak nem mondta meg, hogy mér ne. Aztán kiválogatták, a- ki akar hazamenni.

K: Ezt már a keresztanyja mesélte el, hogy mi történt?

I: Igen.

K: Ezt nem látta, ugye?

I: Csak a halottakbu láttam.

K: Jó, tehát ami most következik, azt a keresztanyja mesélte.

I: Ő mesélte, meg még mentem hozzájuk, és hol kivolt a fél feje, a keze-

K: Jó. Tehát mit mondott a keresztanyja, mit mesélt a keresztanyja?

I: Azt mondta, hogy most ne menjek, mer valamin nagyon beszélgetnek. És akkor, aszongya, hogy le- ki akar hazamenni? Mindenki fogta tá- hát nem mindenki-

K: Ezt ki kérdezte, hogy ki akar hazamenni?

I: Azok a csendőrök. Kik akarnak hazamenni. És akkor a- a: sokan összeszedték a kis cuccot, mer elásták a fa tövébe is a pénzüket, meg minden, ami olyan értékesebb, aztán akkor figyelték, nehogy a másik kivegye, vagy valami, azt akkor én is láttam több helyen úgy megkaparva a földet, csak ugye köllött volna falevelet rádobni, hogy ne legyen olyan világos. Na mindegy. *((köhint))* És akkor kiásatták a földet velük, egy két-három hét múlva megkérdezik, ki akar hazamenni *((köhint))*. Fogták a csomagot mind, na jó, aszongya, és a többi? Még maradtak vagy egy jó százan, ők nem akarnak hazamenni. Na akkor azt félrehajtották őket, ezeket levetköztették ingre, alsónadrágra, cipőt le, vagy csizmát, ami vót a lábukon, oda bőröndök mellé köllött rakni mindenkinek a magáého'. Utána bekötötték a szemüket és így köllött állni, hátulról meg a géppuskával, oda potyogtak bele, igen. Ezt ott a keresztanyám mondta, mer ablakbu figyelték, azt is úgy, hogy nem húzta el a csipkefüggőnyt, az itt ötven méterre nem is lett volna szabad ugye, mer le köllött volna fertőtleníteni, vagy valami. És akkor- de azt ők is otthagyták, elmentek haza, nyugdíjba mentek. És akkor *((köhint))*-

K: Tehát az árkokba lőtték bele az embereket.

I: Árkokat- amikor aztán ott benne vótak ezek, akik haza akartak menni, mind a ket- egy csoportot odaállítottak, egy csoportot ide. Akkor egyszer kezdték a géppuskával azt=aszongya arra nem látott má, de itten biztos az volt, ami itt vót, mert azt a jajgatást, amit hallottak, hát az borzasztó vót. Meg mink odahallottuk három kilométerre odahallottuk a házho' jaj=jaj! annyi izelés. És akkor ki köllött jönni annak a kb. száz személy, aki nem akart hazamenni, ásó ott volt bevágva, és akkor meg még élt, minden, üsse agyon. Hát képzelheti! Ott=ott együtt kínlódnak, szenvednek, akkor még üsse agyon, aki még mozdult. Ezt hát úgy ásták be, hogy nem volt mind teljesen letakarva, ameddig a föld jutott, azt mentek. Azt mikor mentem a keresztanyámho' három nap múlva, mondom mit csináltak itt, mi volt itt. Jaj, ne tudd meg, aszongya, még mindig rezeg a gyomrom. Nincsenek. Hát aszongya vót itt még száz darab körü', azt azokat is hova tette, azt má' nem tudom, aszongya. Lehet, hogy legutolján lelőtték azokat is. Azt nem tudom én se, még ő se tudta. De itten láttam, mondom, a feje kivót, akkor ásóval belevág, mer mozgott, meg kint vót a kezük, a lábuk, minden, azon az izén, ahogy mentem át. Má' akkor nagy csönd vót=má csönd vót. Má nem vótak ott a izé. Elég az hozzá *((köhint))*, mikor már nem mentem oda-

K: Erzsike néni-

I: -csönd van-

K: -azt mondta a keresztmamája, hogy ki volt az, aki lőtt? Ki lőtte le ezeket a-

I: Hát a nyilasok, meg a csendőrök, ők, akik ott vigyáztak mind. Mind olyan sűrűn, csak úgy, mint a rakéta úgy szólt. És-

K: A lövést hallották annak idején?

I: Odahallatszódott hozzánk. Az a tttt- úgy szólt, hogy az borzalom. Na aztán mit ad isten, megyek le másnap a kútra, ott lent az aljba volt egy kis forráskút, úgy ott csak a vödröt lehetett megmeríteni. Kis kövel vót kirakva, de nagyon jó, mindig folyt ki, volt egy ilyen vájat ment ki, tisztult a víz. És akkor mit ad isten-

K: Ne haragudjon, hogy megállítom, Erzsike néni. Amikor- tehát előbb ment a kútra, vagy előbb ment a keresztanyjához?

I: Nem, má akkor vége volt mindennek.

K: Tehát amikor ez történt, utána ment a keresztanyjához, vagy előbb ment a kútra?

I: Nem, a keresztanyámékhó mentem-

K: Ő akkor elmondta- akkor mondta el, hogy mi történt?

I: Mondta mi vót, mondom, egy három nap múlva megyek vízér'- kislán, ne ijedj meg, kislány ((*sírni kezd*)) /aszongya, úgy elfutott onnan a sorbu, ha utánam jönnek, akkor a többit nem tudják löni. Hagytak, elszaladtam idáig./ Abba a- akartam mondani hirtelen, milyen bokrok voltak azok- ezek azok a bodza- bodza- valamikor uraság ilyen sűrűn bodzát leültetett és ilyen kerítészerű volt, nem volt az bekerítve, csak sűrűn kint nem lehetett bejönni lopni, vagy valami. Ne ijedjél meg=ne ijedjél- onnan jöttem én is. Honnan? Mondom milyen soká ért ide, beszélgettem, úgy csináltam, mind aki nem fél, pedig a zabszem nem fért volna a /fenekembe/. ((*nevet*)) Aszongya, merre kószált, merre köll Pestre menni. Mondom, most semerre=most semerre se. Hallgasd csak! Ott lövöldöztek még a három német tartotta föl a mondtam, hogy a egymást- ne menjél, már várjál egy három napot, hozok le neked zsíros kenyeret, amit főz anya, majd hozok le belőle, csak maradjál itt valahol. Jó van, egy három napig jelentkezett, kérdezgette nagyon, várjá' még, ha csöndesedik, ne menj az útra, csak mindég beljebb menjél, nem vesznek úgy észre, ha úton mész, agyonlőnek, vagy fölvisznek a kocsin. Hogy aztán hogy ért el, hogy ment el, a jó istenke- egy három napig adtam neki, hordtam le.

K: Föl volt öltözve ez az ember, vagy ő is?

I: Onnan szaladt, mikor észrevette, hogy ott kezdik a sort, onnan az elejiből megindul, felénk szaladt, szaladt aszongya, úgy volt csak úgy, azt hiszem egy kabátot, vagy mit adtam rája, azt hiszem csak ing volt rajta, nem is tudom, nadrág volt-e, gatyá, vagy valami. Kabátot azt tudom, hogy adtam rája. És azt mondja, merre kő Pestre menni? Mondom ennek a hegynek mész, és ott van lenn a vasút, ahonnan hoztak titeket ide a vagonokkal. Úgy nézett rám, hogy én honnan tudom. És akkor ne menjél ki a vasútra, csak belül, beljebb, a földeken menjél úgy keresztül, odatalálsz Pestre. És akkor többet nem tudok róla. Még az- /annak is adtam szegénynek ((*sír*))-----nehéz/-----ugye ahol többen vannak gyerekek, jobban szeretik egymást, mind ahol egy-kettő van. És olyan nagycsaládba vettem én is őket is.

K: Ő mondta, hogy=hogy mondta a nevét, vagy hogy-

I: Nem, semmit, én se kérdeztem, ő se. Aszongya annyit mondott, itt lak- itt fönt, de ne gyere föl, mer arra sima az út, itt pedig itt vannak ezek a nagy lejtők, ne gyere föl, mer valaki meglát. Jól van, aszongya. Azt mondom, három napig gyütt, utána nem találkoz- annyiszor lementem, nem is vízér, csak leszaladtam. Hol vagy=hol vagy? Így szóligattam. Nevét nem tudtam, de nem szólt többet. Mindég figyeltem arra, már egy év is eltelt, kettő is, nem. Fiatal ember volt. Má' jól szőrösödött ki szegényke.

K: Vitt le neki akkor ruhát is ezek szerint Erzsike néni?

I: Tessék?

K: Vitt le ruhát is?

I: Igen, egy kabátot adtam, mer ne fehéritsen az ing a bokrok között. De nem tudom, hogy most nadrágot is adtam, vagy csak olyan öreg valamit. Nem tudom.

K: És mit mondott az az ember? Mondta azt, hogy mi történt velük? Elmondta, hogy mi történt?

I: Igen, aszongya, sáncot ástak velük, aszongya régebben, és akkor ki akar hazamenni. Mindenki, ott van a bőröndöm is, vigyék, csináljanak, amit akarnak. Csak hogy idáig eljutottam, hogy megmenekültem, de hogy aztán hogy ért haza, a jó isten tudja.

K: Elmondta, hogy a többiekkel mi történt? Tehát elmondta azt, hogy ott megölték a többieket?

I: Igen, mondta, mikor kezdték löni, megláttam, hogy hullanak lefelé, ő meg el=elindult. Aszongya, most vagy utolér a golyó, vagy nem, de megyek. Nem néztem se jobbra, se balra, én úgy szaladtam. Pedig hát három-négy kilométer, igen. Hát idáig megmenekült még ott volt, hogy oszt hogy ért el, nem tudom. Olyan sokszor eszembe jutott, még most is, pedig má' mikor volt.

K: Azt említette Erzsike néni, hogy visszament a keresztanyjához, és akkor ott látott- látta a-

I: -hulladarabokat, igen.

K: Tehát látta ezeket a sírokat, vagy szóval ezeket a visszaásott-

I: -igen-

K: -sáncokat-

I: -dobtak, azt annyit húztak bele, de hát ugye hol több volt, hol kevesebb volt, hát hol kivót egyik része, hol a másik része. *((sóhaj))* Jaj, de menetem haza. Mondom a keresztanyám- mi vót. Ne is tudd meg, még a gyomrom a torkomba van. Ezt=ezt nem is tunná egy em- hogy tudta egy ember megcsinálni ezt a másikkal?

K: És milyen=milyen hosszan látta ezeket a besáncolt, vagy beásott sáncokat? Milyen=milyen hosszúságúak voltak ezek, vagy mekkorák? Milyen kiterjedésűek, mekkorák voltak ezek?

I: Hát, hosszúnak hosszú, nem néztem a végéig, de itt hagytak egy gyalog- hú de jó, mondom, még van gyalogút, át tudok menni, nem gondoltam, hogy őket oda majd---igen.

K: Szóval milyen hosszan voltak ezek a sáncok?

I: Ilyen szélesen voltak, ilyen nyolcvan centi széles, hogyha belezuhan, akkor ha megnyaklik, akkor rávág, ugye, odaüt, vagy-

K: De milyen hosszan voltak, tehát mennyi ember lehetett ott? Milyen kiterjedésűek voltak ezek?

I: Hát, hogy mondjam, az emberek vótak, mondom, egy olyan három-négyszázan, abbu' maradt egy olyan nyolcvan körü', akik félreálltak, hogy nem akartak hazamenni.

K: Ezt mondta a keresztanyja, ugye? Ezt ugye a keresztanyja mesélte.

I: Igen. Akik nem akartak hát hogy aki nem akart, avval ők húzták be a sáncokat, végig-

K: Ezt is a keresztanyja mesélte.

I: Igen, de én láttam, hogy ott voltak benne-

K: -igen, de-

I: -a fejüket, meg minden- attu függően- mondta ő, de én néztem azér végig, hát borzasztó. És akkor ő:-

K: Tehát akkor ez hosszan voltak ezek a-

I: Igen, hosszan, egész hosszan, úgyhogy az a- mit tudom én, egy háromszáz ember elosztódott a két árokba, ugye. Igen.

K: A férfi, akit a kútnál látott, ő is mondta ezt, hogy száz ember megmaradt? Tehát a-

I: -igen, ő is ment-

K: -száz ember

I: -haza, ő is odavitte a izéjit, mikor látta, hogy mi van, kötik be a szemüket, meg minden, ő meg eleredt, a vége felé vót a sornak, hát aszongya, vagy utánam lőnek, most, hogy szaladok, mindegy, ha ott- itt lőnek, ha ott lőnek, aszongya, ha elérnek. De hála a jóistennek idáig el, hát mondom idáig. De aztán ezután hogy ér haza, nem tudom, mikor má' mondta, hogy Pestre akar menni.

K: Az esemény után hány nappal ment a keresztmamájához=keresztanyjához? Tehát amikor mindez történt, utána mennyi idő tel el, egy-két nap, három nap?

I: Hát egy héten két- három- kétszer-háromszor vittem nekik enni.

K: Nem, de amikor ez megtörtént, hogy-

I: Ja!

K: Utána mikor ment a keresztanyjához?

I: Akkor, miko' már nagyon csönd volt, akkor mentem el, egy olyan jó három napra. Akkorra.

K: És akkor már nem voltak ott a nyila-

I: Még a komával nem találkoztam akkor.

K: A nyilasok, meg a csendőrök már nem voltak ott?

I: Senki=senki nem volt. Igen. Úgyhogy azt ők is elmentek, lejárt a nyugdíja, nem tudom, ötven éves volt, vagy mennyi volt a keresztapa, megviselt ember volt. Most már, aszongya, elegendem van, elmegyek.

K: Ezután mentek el ők is?

I: Ők elmentek nyugdíjba, ő nem marad ott.

K: Mit dolgoztak ők ott?

I: Ő erdész volt, fakitermeléseket adta ki a falusiaknak, ilyen parcellákra, kinek, azt bejelölték a nagy fákat, meg melyiket hagyják meg ültettek közéjük.

K: Szóval Erzsike néni, ők azért voltak ott, mert ők voltak az erdészek-

I: -igen=igen-

K: -azért laktak ott abban a házban.

I: Fegyveres, vadászpuskája volt neki, igen. Ő vigyázott, mer ugye nagy fenyvesek is vótak ott, karácsonykor bizony jól megtépték sokszor. Úgyhogy ők ezekre vigyáztak ottan, meg-

K: A faluban beszéltek erről, hogy mi történt ott az erdészetnél?

I: Nem foglalkozott avval úgy senki. Nem=nem olyan a nép.

K: Mi lett aztán ezekkel az árkokkal? Kiásta valaha valaki?

I: Nem-

K: -utána, a háború után?

I: Nem tudom. Azt hiszem, nem ásták aztat ki azóta már, nem tunnám megtalálni őket, esetleg olyan tájékozódásbul, hogy na, talán itt.--Ugye én is sok műtétet- nem mentem tizenötön. És azér' vissza még a (koncentrálva) megmaradt mindég. Szeretek olvasni mindenfélit.

K: Fiatal lány volt, és mégis elmondta a=elmondta a keresztanyja, hogy mi történt ott? Nem féltette magát, hogy ezt elmondja önnek?

I: Nem, könnyebb volt neki, hogy egy kicsit kiöntötte magát, gondolom má' ő is sírt. Aszongya, nem ártottak itt a légynek se, megvolt a tyúkjai, megvolt minden, birkák voltak, soha nem- pedig éhes emberek voltak, de nem nyúltak semmihez.

K: És aztán a csendőrök, meg a nyilasok nem mondtak a keresztanyjának semmit, hogy erről ne beszéljen, vagy hogy ez=e-z-?

I: Semmit, olyan barbárok voltak. Olyan- tényleg olyan, mint a- most nem akarom megsérteni, mind a cigány- írástudatlanok, tudja, megy, mind akinek se szeme, se semmi.

K: Ismert közülük valakit, a csendőrök, meg a nyilasok közül? Helyiek voltak, voltak köztük helyiek?

I: Nem=nem, úgy hozták őket, igen. De úgy eltűnt onnan mind- aszongya a keresztanyám, nyomuk se látszódott, azok úgy eltűntek. Igen.

K: Helyiek felbukkantak a- amíg ott voltak a zsidók, meg az őreik, jöttek onnét vácrátótiak, főlbukkantak, akik ott segítettek valamit, főzésbe, vagy ilyesmi?

I: Á, semmit. Nem, az is egy olyan zárkózott ilyen szlovák nyelvű, tudja, mink még nem tudtunk tótul, de tanultunk már Sáriba is, mer mikor ő: Sári községbe az 8 km-re volt, Dabas meg hat, vagy a- hat kilométer, és Sári községbe megcsinálták a országutat, mink még átmentünk Dabasra, és oda is jártak még ilyen szlovák nyelvűek. Tótul beszéltek, azt én meg füleltem, meg tudtam is má egy pár betűt, hú, tenyerest kaptunk, körmöst, nem tudtam

megfogni a ceruzát se. Szamárpadba küldtek. Magyar kislányok vagytok, nekik nem szabad ilyen nyelveket beszélni, ezér is megverték. Még derest is kaptunk-

K: -a tanító-

I: -fölfektetett a padra, meghúzta így a szoknyámat, azt odafenekelt. Én meg szerettem mindenbe ilyen kis kotnyeles voltam mindig.

K: Erzsike néni, nagyon szépen köszönöm, itt most álljunk meg.

Erzsike néni, megálltunk egy pillanatra, és akkor most folytatjuk. Egyetlen kérdésem lenne, itt mielőtt elkezdtek volna az interjút, említette, hogy volt egy dal, amiről annak- amiről annak idején a férjétől hallott. Elmondaná, hogy mi volt ez a dal? Mi volt a története ennek a dalnak? Illetve elénekelné ezt a dalt?

I: Hogy amielőtt- akkor megtizedölték a magyarokat, kint még voltak a németek-

K: -várjon=várjon. Tehát a- hol tizedelték meg a magyarokat, ez hol történt?

I: De a- akik betegek voltak, mer vizes volt a lába má'-

K: -kinek?

I: A férjemnek. Meg meghúzták a bőrt 45- negy- ötven kilóval engedték haza őt.

K: Várjon. Tehát Erzsike néni, a férje hadifogságba került, ha jól értem-

I: -igen=igen=igen-

K: -ki az orosz frontra, szovjet frontra, vagy fronton, ott került hadifogságba, ugye?

I: Ő: igen, szék- na most már eszembe jutott, Marosvásárhelyre vonult be, székely honvéd gyalogezred, 54-es székely honvéd gyalogezredbe a férjem annak izé- '40-be. És akkor 41 végén esett ő fogságba, november 22-én, és akkor mondom még szemet dobált ki a vasútnál, utána küldték a 95 pengőt, a pénzt, ő meg hazaküldte, aszongya mit vegyen ő a front után. És akkor, de elég az hozzá, hogy mikor már sokat dolgozott, meg minden, hogy rossz állapotba volt, mint 21 éves nem volt, mikor bevonult. És akkor 95 kilós volt, mikor bevonult, és ötvennel engedték haza. Na most ilyen (reumatizmusnak) írták be a katonakönyvibe, mer még az is megvan nálam otthon. És akkor, de amikor megtizedel- németek voltak az egyik csoportba, innen meg a magyarokat számolták. Két férft még be a vagonba, amibe a németeket hozták haza, mer azokat sokkal előbb hazahozták, mind a magyarokat, és akkor aszongya a férjem most-

K: -ez még a háború alatt volt, vagy a háború után háború alatt?

I: Má' kint a izébe- fogságba.

K: Még tartott a háború? Vagy ez már csak a háború után-

I: -után=után-

K: -amikor elengedték őket?

I: Után=után=után, háború után. És akkor úgy, megtizedelt, hát belees- gyerekek, mi lesz velünk. Tízen vótunk, mer nem- hogy is- kevés vót a vagonba a német, oszt azér még tízet köllött bele izélni. Hát aszongya, úgyis Pestnek megy, akkor küldjük a magyarokat is haza. És akkor menetöltek az udvaron, összekeverték a németekkel, avval a csoporttal, amivel mentek ők. És akkor elkezdte a most mondom ((köhint)) elkezdte a német, hogy mindenki dalolja ((énekel))

/Dal- talpra zsidó, gombold be a bugyogódat

Vedd hátadra a csonttá rongyolt batyudat

Vedd kezedbe azt a háromlukú furulyát

Amit még az öreg kóbi hagyott tereád

Ein, zwei, drei, vier, mars előre

Szól már a síp-/

ugye mer a németekkel vót, hát ők nem tudtak németül-

*/(...) a poloska rettentően csíp/
-meg köllött állni nekik, azt vakarózni-
/Kóbi bácsi, Juda néni, az angyalát
Jól csomagoljátok be a vöröshagymát
Meggzólalt már a bodzasíp valahára
Elmegyünk mi Egyiptomba nemsokára
Kóbi bácsi, Juda néni, az angyalát
Jól csomagoljátok be a vöröshagymát/
Ennyi.*

K: A férje elmondta- nyilván a férje elénekelte ezt a dal Erzsike nénin

I: Igen, onnan tudom.

K: Most akkor a férje elmondta, hogy hol tanulta ezt a dal?

I: Igen, már akkor összekerültünk mink, mer ugye 47-be gyött haza, mink meg aztán 50-be kerültünk össze.

K: Ezt a munkaszolgálatosok énekelték ezt a dalt vajon? Azt nem tudja?

I: Hát akik a bányákba dolgoztak, azt nem tudja, a németek mit csináltak, hol voltak, de ők a bányába, a férjemék.

K: Ezt a fronton tanulta, ezt a dalt a férje.

I: Tessék?

K: A fronton, amikor katona volt, akkor tanulta ezt a dalt a férje.

I: Nem- ott is- ott nem voltak együtt a németekkel, a németek előttük voltak. Férjemék meg golyó- golyószórás volt.

K: De amikor katona volt- amikor katon=katona volt a férje, akkor tanulta ezt a dalt. Ott tanulta.

I: A németekkel. Itt aszongya, az udvaron ott nagy széles volt, sorakozva, ugye az oszlopokba álltak, és amelyik oszlopba mentünk haza, azok a németeket- közé engedték őket. És őnekik akkor köllött eztet dalolni. Hát onnan tudja, hogy ein, zwei, drei, vier- szól- szól már a síp.

K: Voltak- azt nem mesélte a férje, hogy voltak zsidók is, amikor ő ott a fronton volt?

I: Nem.

K: Voltak ott zsidók?

I: Nem=nem- arru nem beszélt semmit. A izééket sajnálta, a Krohnékat.

K: Köszönjük szépen akkor Erzsike néni, nagyon szépen köszönjük.

I: Nagyon szívesen. Bár-